

v němž se obyvatelé jednotlivých bytů budou navštěvovat co nejvíc, není už fantastickou vizí. Zejména mladí lidé se hlásí o právo poznávat svět, střetávat se s jinými názory a těmito střety si tříbit vlastní životní postoje. Stále víc z nich se nechce spokojovat s realitou z druhé ruky a odmítá si tvořit názory prostřednictvím názorů těch, kdo se k tomu právě v té či oné době cítí povoláni. Což se týká i problému emigrační a nepublikované literatury. Domnívám se, že je nutné postavit se k ní mnohem otevřeněji než dosud, či – jak se dnes říká – odtabuizovat ji. Není žádný důvod mít z ní strach. Skutečný socialismus má v sobě víc síly, než se obávají ti, kdo ho chtějí horlivě střežit i před hrozbou slov.

Dovolte mi ještě jednu krátkou poznámku. Tématem diskusí mezinárodního spisovatelského programu iowské univerzity nebyly jen jednotlivé národní literatury, ale i vývoj literární teorie a současné tvůrčí směry. Často padaly zejména pojmy neostrukturalismus – ten vždy ve spojení s obdivnými odkazy na pražskou školu – a postmodernismus, v němž se odrážejí prudké změny společnosti osmdesátých let, komunikační a informační exploze, převratný vývoj výrobních a potažmo společenských a politických vztahů. Je víc než smutné, že u nás doma se o obou pojmech dozvíte mnohem víc z několika desítek řádků, jež jim ve svém úsměvném románu Svět je malý věnuje anglický spisovatel David Lodge, než ve vysokoškolských posluchárnách. Zdá se, že onen pověstný vlak, o němž se v novinách občas dočítáme a jenž nám ujíždí tu s jedním a potom s něčím jiným, má o jeden vagón víc.

(Kmen 2 /8/, 1989, č. 16, 20. 4., s. 3)

KRIZE KRITÉRIÍ

Emil Lukeš

Po letech chvály, vzájemného poklepávání po ramenou a jakéhosi oficiálního uspokojení se dnes stále výrazněji ozývají soudy, že stav naší literatury není zdaleka tak dobrý, jako bylo předkládáno k věření. Ani

laický kultivovaný čtenář si nemůže nepovšimnout, že vydávaná literární produkce je srovnána do značně beztvareho průměru a že některé tituly na sebe upozorňují více atraktivními tituly než uměleckou jiskrou. O této stagnaci se však veřejně nemluvilo, na dlouhou dobu se vytratila zasvěcená literární polemika, v níž by se tříbily názory na podstatné problémy, a vytvářel se tak předpoklad pro objevování skutečných hodnot. Když pak diskuse začala, byla plna nedůtklivosti, osobních invektiv a skrytých významů, v nichž se už nevyznali ani informovaní odborníci a nad nimiž širší čtenářská veřejnost jen zmateně zírala na eskamotáž se slovy; skutečné problémy se v těchto pŕtčkách neřešily, ale spíše zatemňovaly.

Ve svých poznámkách nechci podat všezahrnující objektivistický pohled na klady a zápory, ale záměrně se orientuji na jevy negativní, které literaturu ohrožují. Soustřeďuji se na prózu, v níž se vzhledem k její povaze a společenskému významu myšlenková a estetická stagnace projevila nejvýrazněji, zatímco poezie je na tom přece jen lépe.

Axiologická krize je latentně dlouhodobá a přestavbová kulturně-politická situace ji pouze odhalila a umožnila ji veřejně charakterizovat. Základní příčinou krize hodnotových kritérií je diskontinuita našeho literárního vývoje. Jak už bylo víckrát zdůrazněno, diskontinuita je příznačná pro celé naše národní dějiny i pro vývoj naší kultury. V revolučním období po druhé světové válce se však ještě prohloubila. Slibně se rozvíjející literární proces byl několikrát jednostrannými vnějšími politickými i ideologickými zásahy přerušen. Řada zralých významných spisovatelů a kritiků (teoretiků) byla umlčena, jejich nová díla nebyla vydávána a mnohdy celé dřívější dílo bylo vyřazeno i z knihoven.

Z těchto a mnoha dalších důvodů je česká literatura rozpolcena; vedle děl vydávaných v našich nakladatelstvích vycházejí i knihy a časopisy samizdatové (někteří autoři vycházejí oficiálně a neoficiálně) a existuje i početná produkce v zahraničí. Nikdo nezná celou významnou uměleckou a vědeckou tvorbu, natož aby byla veškerá česká produkce konfrontována a hodnocena. Na plenárních zasedáních spisovatelů bylo správně řečeno, že v cizině (a dodejme, že v kapitalistických i socialistických zemích) je česká literatura obzírána jako celek, ať se nám to líbí nebo nelíbí, a její díla jsou v evropském měřítku hodnocena poněkud jinak (byť třeba jednostranně) než u nás. Zavíráme-li před tím oči, nepřispíváme růstu české literatury, ani prestiži jejích skutečných hodnot ve světě.

Začínáme poněkolkáté ne sice úplně znova, ale opět na nepevných, málo hlubokých a málo širokých základech, a tak se nemůžeme divit, že i při menších otřesech dostává budova české kultury trhliny, vzniká zmatek, narůstá rivalita, zatrpkllost a nevraživost. V takové atmosféře se snad-

no uplatňují lidé s nedostatkem charakteru i talentu, jimž jde více o osobní ambice než o osud a kvalitu literatury. Vzájemným osočováním se však nic nevyřeší, nedojde k nápravě chyb, ani k nastolení seriózních kritérií a tím k třídění hodnot.

Postrádáme přirozenou kontinuitu náročného literárního ovzduší, v němž by dozrála vrcholná umělecká díla, prosadila se kvalifikovaná kritika a byly dokončeny syntetické literárněhistorické práce bez bílých míst. Za třicet let nevyšly ani další díly Dějin české literatury, které by solidně zmapovaly dvacáté století, když hotová práce mnoha literárních historiků byla několikrát zmarněna. (Oč lépe je na tom slovenská literární historie!) Dvacáté století je přitom skoro u konce a mladá generace nemá možnost hlouběji poznat významná období české literatury, v nichž jsme dosáhli i evropské úrovně. Nemluvě o tom, že chybí věcné hodnocení literatury v období socialismu, z něhož by měla vyplynout závažná poučení pro stabilizaci kulturní politiky, aby se nepohybovala ode zdi ke zdi.

Dalším limitujícím faktorem opravdové tvorby je nedostatek demokratického ovzduší, jež by poskytovalo možnost vyslovit skutečnou pravdu života a zaručovalo i nezbytné právo na omyl. Jen v takové atmosféře je pak možné nastolit vysoká hodnotící kritéria. Po léta mají totiž spisovatelé, literární kritici a publicisté v mysli pevně zakódovanou laťku možného, kterou mohou ještě přeskočit, aniž narazí hlavou na strop. Vývojová diskontinuita je ovšem v tom, že obávaný strop je pohyblivý, a těžko odhadnout, v jaké výši právě je, natož v jaké výši bude v době, kdy dílo vyjde. Autoři, kteří chtějí přispět k odhalení současných palčivých rozporů, spotřebují více času a tvůrčí energie na to, jak věc formulovat, aby byla únosná, než na vlastní řešení podstatných ideových, tvůrčích a stylových problémů. To vede k ústupu od závažných témat nebo k tomu, že laťku možného si většina klade tak nízko, že ji lze překročit pouhým krokem. A pak se divíme, že chybějí velké romány a dramata, že skomírá satira, že literární tvorba nepředjímá, nesignalizuje základní společenské protiklady a nedostatky, že autorita spisovatele je ve psí.

Pokles kvality umělecké literatury není však způsoben pouze limitujícím politickým tlakem, ale celkovou atmosférou, která z něho vznikla: diktátem průměru. Když společnost preferuje ve všech oblastech průměr, nelze se divit, že to zasáhne i literaturu. Řada významných spisovatelů nemohla publikovat, snížila se konkurence a vzniklé vakuum bylo vyplněno mnohdy i autory, kteří měli více snahy vyhovět než talentu. Takové narušení přirozeného vývoje literárního procesu se odrazilo v poklesu hodnotových kritérií, ideologický postoj byl znovu často klamně vydáván za uměleckou hodnotu. Nejhorší však je, že někteří slibní, talentovaní

autoři se tomuto průměru přizpůsobili, a protože nakladatelství, kritika ani čtenáři na ně nevykonávají pozitivní vliv, má jejich tvorba sestupnou tendenci (Švejda, Frais, Steklač a další). V prvních knížkách, byť někdy trochu neuměle, prozaici něco sdělovali, ale jak se postupně profesionalizují, zdokonalují v řemesle, místo aby jejich díla nabývala na etickém a uměleckém významu, naopak ztrácejí závažný obsah a smysl, jako by chyběly opravdové umělecké ambice.

Na většině soudobé prózy pozorují, že jí už ani příliš nevadí nedostatek demokratického prostoru, že si na něj zvykla, naučila se v něm pohybovat za cenu ztráty odpovědnosti, svědomí. (Ostatně není to tak dávno, co sám pojem svědomí byl podezřelý.) Píší se komorní napínavé a zábavné příběhy, nejen vyvázané z podstatných společenských souvislostí, ale skutečně bez jakéhokoliv hlubšího smyslu. Zdá se, že mnozí autoři si otázku po vyznění a dosahu své tvorby vůbec nekladou, že k žádné závažnější výpovědi o světě a člověku nesměřují. Ani kritika se neptá po smyslu díla, jako by takové šaldovské tázání bylo už nepatřičné a nemoderní. Při čtení mnohých současných románů si připadám jako při sledování televizních seriálů, o nic podstatného v nich nejde, jsou určeny všem a nikomu, ničím nás nezasáhnou ani skutečně nepobaví, nejčastěji nás jen popudí svou nízkou intelektuální a uměleckou úrovní.

Mezi literaturou a televizí (i filmem) existuje vzájemná vazba. Dodává-li literatura televizi špatné scénáře či literární předlohy, automaticky se tím spolu s televizní dramaturgií a režii podílí na nízké úrovni televizní produkce, a tak nepříznivě působí na úroveň masového konzumenta umění včetně potencionálního čtenáře. Ten pak vykonává obecným veřejným míněním zpětný tlak na literaturu, tlak, jemuž se leckterý český autor rád podřizuje: aby dílo bylo nenáročné, snadno sdělné a aby nerušilo ospalý klid, na nějž si lidé zvykli. Žasneme nad tím, že televizní seriály, které byly dokonce kriticky odsouzeny a jimž se diváci často posmívali, jsou převáděny do prózy, kde představují pokleslou literaturu; nicméně jejich vysoké náklady jsou rozebrány. Myslím, že by se v literatuře dvacátého století našly umělecky hodnotné tituly, které by byly komerčně rovněž úspěšné a přitom by se ke čtenáři neskláněly, nepodbízely se mu a nedělaly by z něj hlupáka tím, že mu předkládají místo skutečnosti mystifikovaný svět polopравd a pseudoskutečnosti, kde se falzifikuje minulost a hraje falešná hra na současnost. Samozřejmě že taková díla nemohou lidi opravdu přesvědčit a mobilizovat k práci na společenských přeměnách. Naopak dochází pouze k degradaci, k infantilizaci kultury a literatury, místo aby čtenáře eticky povznášela a esteticky kultivovala, vychovává konzumenta s nízkými požadavky a pak se na něho odvolává tvrzením, že

„lid“ takovou kulturu žádá. Naštěstí značná část diváků a čtenářů (zejména z mladé generace) pseudopohádky nahrazující pravdu života odmítá.

Když jsem si před časem postěžoval na nízkou úroveň soudobé prózy, jeden známý básník střední generace replikoval tím, že „někdo přece musí psát pro lidi“. Ale cožpak se dobrá literatura píše pouze pro výlučnou elitu? Tradice nejlepší české literatury mluví o něčem jiném. A kdo by dělal skutečnou literaturu, když vlastně všichni píší „pro lidi“? Má úvaha nemá být zatracením dobrých detektivek nebo jiných odpočinkových žánrů (koneckonců i tu najdeme ve své kategorii mistrovská dílka), není však možné tuto tvorbu vydávat za vrchol uměleckého snažení, za měřítko pro ostatní tvorbu. A co hlavně: pokud jakékoliv dílo nemá skutečnou uměleckou hodnotu, je to třeba nazvat pravým jménem, jak to před časem v Tvorbě udělal Aleš Haman v úvaze o tzv. profesním románu. To, co řekl o tomto typu literatury, platí dnes bohužel o značné části prací, které jsou přitom vydávány za vysokou umělecky náročnou beletrii; popisuje se však v nich jen už dávno zobrazené konzumní maloměšťáctví, hra na lásku v mileneckých trojúhelnících a jiné negativní jevy, které jsou pouze vedlejším produktem hlubších latentních společenských rozporů. Nezastupitelná specifická poznávací úloha literatury je nahrazována naturalistickým popisem banalit a umělecké zobecnění chybí.

Mnozí autoři píší, nejen aby nenarazili, ale aby se zalíbili, aby měli úspěch, ztrácejí etický přístup a filozofický nadhled, pouze registrují skutečnost, jako by to, co existuje, bylo automaticky i správné. Čtenáře tak od maloměšťáckého životního stylu nejen neodrazují, ale spíše ho v něm utvrzují. Při lpění na povrchu jevů se vytrácí vše: poslání díla i vlastní úsilí o ztvárnění látky, zápas o slovo a styl. Povrchnosti obsahu odpovídá většinou i šedivý konfekční jazyk, v němž stěží rozeznáme jednoho autora od druhého.

Pokud jde o filozofickou koncepci, český román na její nedostatek stonal i v minulosti (což souviselo se slabostí našeho původního filozofického myšlení), naše próza dosahovala evropské úrovně jen svými špičkami, ale přesto zde vždy byla patrna odvaha zasahovat do věcí veřejných. Literatura vědoma si svého etického, národního a sociálního poslání nikdy nestála mimo dobové zápasy za dějinnou pravdu. Tato dobrá tradice a naléhavé problémy současnosti by měly vyburcovat autory, aby se pokusili o zdolání velkých témat a přispěli tak ke společenskému pohybu, aby svou noetickou a uměleckou laťku zvedli výše.

Podíl kritiky na poklesu hodnotových kritérií a stavu literatury je značný. I kritika je pod tlakem limitujícího faktoru možného, ale mnohé další zábrany si vytvořila sama. Před léty napsal Žáček výstižný aforis-

mus: „*Hrome – to zas bude / sousto pro kritiky: / autor, který nemá / funkce ani styky.*“ Nejde bohužel o příliš velkou nadsázku. Při existenci dvou časopisů velice záleželo na vedení a redaktorech, jaké názory připustili, a tak někteří autoři byli vskutku nekritizovatelní, recenzenti to věděli a dávali si pozor. Kritika se pak měnila v pochlebování a skutečná měřítká se výjimečně uplatňovala jen tam, kde nemohla narazit. Bezzásadová a mnohdy nekvalifikovaná kritika si nezískala autoritu u čtenářů ani spisovatelů. Uplatňování jednostranných ideologických měřítek (některými kritiky) vedlo dokonce k paradoxnímu jevu, že právě o kritikou odsouzenou knihu projevovali čtenáři největší zájem.

Situace se zlepšuje jen pomalu. Všichni si totiž zvykli na bezzubé popisné recenze a každé vybočení z průměru a každé ostřejší kritické stanovisko jsou hned považovány za ránu pod pás, za necitlivost; autoři se energicky brání, doslechl jsem se, že došlo i k úvaze reagovat na kritickou analýzu soudní žalobou. To jsou nepřirozené poměry. I kritik nese kůži na trh, podstupuje riziko a má stejně jako autor právo na omyl, který v normálním ovzduší otevřené diskuse (chtělo by to i více časopisů) může být uveden na pravou míru. Jinak budou nadále převažovat opatrnícké, nic neříkající soudy bez skutečného hodnocení. V naší situaci, kde skoro každý každého zná, hrají velkou roli i osobní vztahy. Aby kritik nenarazil, měl by znát zákulisí a vazby v něm; takový stav je přinejmenším nezdravý. Kromě limitujících faktorů, o nichž jsem psal, se musíme zbavit ještě dalších zbytečných ohledů, které svazují ruce. Jednoho autora nechceme ostřeji kritizovat, protože bude křičet, druhého, že bude plakat, třetího, protože bojuje za přestavbu, čtvrtého, protože nemohl dlouho publikovat (ač se to zdá vyspekulované, jsou to pravdivé reálie našeho literárního života). Na základě takto koncipované kritiky nemůže dojít k ničemu jinému než k vytváření falešného vědomí o hodnotách.

Nedávno jsem byl například překvapen pozitivním hodnocením Frai-sovy prózy *Bezpečné známosti*, kterou jsem lektoroval a přitom upozornil na úskalí jeho posledních knih. Nechce se mi ani věřit, že by tak kvalifikované kritičky jako Dobrava Moldanová a Alena Hájková nerozeznaly značně sestupnou tendenci v tvorbě tohoto talentovaného prozaika, jednoho z mála ze střední generace, který umí vyprávět a má styl. S lítostí však pozoruji, jak stále více přechází na líbivou konzumní literaturu, v níž o nic nejde, a jak ho ohrožuje rutinní macha. V tomto jeho románě apriorní ideová konstrukce narušuje fabulaci příběhu. Dochází tu ke sváru kriminálně detektivního žánru s psychologickými postupy. Román není ani ryba, ani rak, není prózou detektivní ani psychologickou, ale ani organickým spojením obého. Nebudu zde svá tvrzení podrobněji argumentovat, ale jsem

přesvědčen, že v zásadě pochvalné recenze Fraisovi neprospěly, protože ho utvrzují v nesprávných představách o vlastní současné tvorbě, a čtenáře dezorientovaly v rozeznávání hodnot.

Takových příkladů bych mohl uvést dlouhou řadu a při těchto obecných poznámkách jsem z nich vycházel (čtenář pak si je může na základě vlastních zkušeností libovolně rozšířit). Zde na ně není prostor a nelze je ani v krátkosti přesvědčivě doložit. To by měla být záležitost každodenní kritické praxe, kde bych se přimlouval za nastolení skutečně seriózních a přísných měřítek, jež by bez zbytečného nactiutrhání vedly k diferenciaci hodnot a k zdravému růstu literatury. K tomu bude také zapotřebí nahradit dvoustránkové až třístránkové recenze aspoň občasnými zevrubnějšími analytickými kritikami. Místo neplodných diskusí bude lépe vést spory a polemiky nad konkrétními knížkami. Jen tak se dostaneme o kus dál a podaří se nastolit pevnější etická a estetická kritéria, která zavedou řád v hierarchii hodnot a přispějí k zvýšení úrovně literatury ne snad jen pro ni samu, ale aby lépe plnila svou nezastupitelnou funkci v poznávání světa a člověka, věcí obecných a intimních, aby čtenářům přinášela nejen potěšení, zábavu a estetický zážitek, ale zároveň kultivovala myšlení a citové a mravní vědomí národa.

(Květen 1989. Tiskem: *Tvorba* 21, 1989, č. 48, 29. 11. s. 1, 3 a 5)